

Kutadgu Bilig’de *Étig* Sözcüğünün İkilemelerde Oluşan Semantik Dağılımı*

The Semantic Distribution of the Word *Étig* in Hendiadyoins in Kutadgu Bilig

Gülfidan Çiçekli

Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Bilecik/Türkiye

e-posta glfdn.cicekli@hotmail.com

orcid 0000-0002-4390-5777

doi 10.54316/dilarastirmalari.1612270

İbrahim Taş

Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Bilecik /Türkiye

e-posta ibrahim.tas@bilecik.edu.tr

orcid 0000-0002-1802-1534

doi 10.54316/dilarastirmalari.1612270

Atıf

Citation

Çiçekli, Gülfidan; Taş,
İbrahim (2025). Kutadgu
Bilig’de *Étig* Sözcüğünün
İkilemelerde Oluşan
Semantik Dağılımı. *Dil
Araştırmaları*, 37: 39-52.

Başvuru

Submitted

02.01.2025

Revizyon

Revised

07.02.2025

Kabul

Accepted

09.05.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

07.11.2025

Öz

Kutadgu Bilig, Yûsuf Hâs Hâcib tarafından 1069 yılında 11. yüzyıl Orta Asya Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir siyasetname ve ahlak kitabıdır. Eser, tür olarak kendisinden önce Hint-İran ve sonrasında da İran-İslam kültür ve medeniyetinde gelenekleşen hükümdarlara iyi bir devlet idaresinin esaslarını öğretmek gayesini güden siyaset ve ahlak kitaplarının Türk edebiyatındaki ilk örneğidir. Muhteva olarak ve temsil ettiği dünya görüşü itibarıyla eser, eski Türk düşünce hayatından izler taşısa da genel olarak İslami dünya görüşünün güçlü tesiri altındadır. Edebî bir metin olarak ise *Kutadgu Bilig*, bir mütefekkir ve söz ustası olan Yûsuf’un elinde 11. yüzyıl Orta Asya Türkçesinin bütün inceliklerinin manzumeleştiği bir başyapıttır. Yûsuf’a özgü olan bu edebî dil filolojik açıdan her türlü tetkiki hak eder. Eldeki çalışmada dilbilgisel bir kategori olan ikilemeler ve özellikle de üyeleri aynı semantik içeriğe işaret eden ikilemeler, *étig* sözcüğü örneklendirilerek, semantik bilimi ilkelerine göre tetkik edilmiş; bu yolla ilgili sözcüğün ikilemelerde oluşan semantik dağılımları tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla aynı zamanda ikilemelerin semantik bilimi açısından stratejik bir değer taşıdığı da vurgulanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, söz varlığı, *étig*, semantik, ikileme.

ABSTRACT

Kutadgu Bilig is a poetic book of politics and ethics written by Yûsuf Hâs Hâcib in 1069, in the 11th-century Central Asian Turkish language. In terms of genre, the work is the first example

* Bu makale Gülfidan ÇİÇEKLİ’nin danışmanlığında yürüttüğü Yûsuf Hâs Hâcib: Kutadgu Bilig (İzahlı Tercüme) başlıklı doktora tezinden tetkik edilerek hazırlanmıştır.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

in Turkish literature of political and ethical books that aim to teach rulers the principles of good governance. This tradition originated in the Indo-Iranian culture and later continued in the Iranian-Islamic culture and civilization. In terms of content and the worldview it represents, the work, while bearing traces of ancient Turkic thought, is largely under the strong influence of the Islamic worldview. As a literary work, *Kutadgu Bilig* is a masterpiece in which Yūsuf, a thinker and master of words, embodies all the subtleties of 11th-century Central Asian Turkish in poetic form. This literary language unique to Yūsuf deserves comprehensive philological examination. In the present study, the hendiadyoins, which are a grammatical category, are examined - specifically those hendiadyoins whose components indicate the same semantic content, using the word *étig* as an example and following principles of semantics. Through this approach, the semantic distributions of the relevant word within compounds are described. This study also aims to emphasize the strategic importance of hendiadyoins from a semantic perspective.

Keywords: Kutadgu Bilig, vocabulary, *étig*, semantics, hendiadyoin.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Hendiadyoins are a grammatical category that holds an important place in the vocabulary of every language. Specifically, hendiadyoins that indicate the same semantic content have a distinct value in terms of semantic science. Such hendiadyoins allow for the determination of the semantic category between a hendiadyoin member, which has a more encompassing and thus more ambiguous semantic content, and another hendiadyoin member that is semantically more specific in relation to it. In the aforementioned study, the data of the word *étig* in Kutadgu Bilig has been philologically examined to identify the semantic categories that emerge in these kinds of hendiadyoins.

Research: The main problem addressed in the study is the existence of words with unclear semantic content in some contexts. Semantic science solves this problem by explaining the text itself. In this study, this issue has been attempted to be resolved again through the text, but through hendiadyoins. The resolution of the problem has been achieved by analyzing and describing the hendiadyoins according to the principles of philological and semantic science.

Scope: The study is limited to Kutadgu Bilig, a literary text written in 11th century Central Asian Turkish, which provides a rich material hendiadyoins of expressions. Composed of over 6000 couplets, this poetic work contains numerous examples of hendiadyoins owing to the possibilities of the poetic language. In this study, hendiadyoins where both members have the same semantic content and a single word (*étig*) is placed at the center have been analyzed. Accordingly, the hendiadyoins discussed in the study are *ağırlık étig*, *kılık étig*, *em étig*, *hîle étig çâre*, *hîle étig*, and *al yan étig*. Thus, the hendiadyoins containing the word *étig* have been analyzed to determine its semantic content, utilizing the philological analysis of the text. According to the science of semantics, what determines the meaning of a word is neither our prior knowledge about that word nor dictionaries; the manifestation of meaning is possible by arranging words in the context according to relationships of similarity, proximity, or opposition and by depicting and understanding the context's beginning and ending. The texts and contexts included in the scope of the study have been analyzed in accordance with this method; external sources or dictionaries have not been consulted except for verification purposes. Accordingly, some sources related to the science of semantics have been utilized, as well as studies on the text publication of Kutadgu Bilig and some dictionaries for verification purposes.

Methodology: The problem attempted to be solved in the study is at the level of vocabulary and is a semantic problem. Accordingly, the method followed is based on the principles of semantic science. The study is fundamentally a descriptive work based on the philological analysis of the text. The hendiadyoins containing the word *étig* have been identified by scanning the Kutadgu Bilig text, and the passages containing these hendiadyoins have been examined and analyzed from a philological perspective, considering the context before and after. The word *étig* has a quite broad semantic distribution due to its encompassing root meaning. This situation complicates the determination of which semantic category is applicable in certain contexts; it also indicates the existence of various semantic categories that do not occur in other contexts and only appear in hendiadyoins. In cases where the semantic category of the word in question is ambiguous or unclear, the other member of the hendiadyoins, the word *étig* provides an important contribution to clarify its content. The other word is semantically clearer and serves as the most significant evidence to eliminate the ambiguity contained in the word *étig* which sometimes leads to the observation that dictionaries contain records that validate this evidence.

Results: As a result of the method followed in accordance with the identified problem and purpose in the study, the semantic distributions of the word *étig* were determined through the examination of the existing hendiadyoins, and the semantic field of the relevant word in these hendiadyoins was identified. Accordingly, based on the results obtained, it has been determined that the word *étig* in the hendiadyoins *ağırlık étig* has the meanings of ‘reputation, respect, esteem’; in *kılık étig* it means ‘state of mind, structure, temperament’; in the hendiadyoins *em étig* and *hîle étig çäre* it means ‘solution, measure, way out, means’; in *hîle étig* it entails ‘game, arrangement, trick’ / ‘solution, measure’; and in the hendiadyoin *al yan étig* it signifies ‘method, way, technique’. All these semantic categories show how *étig* diverges from its fundamental meanings of ‘ornament, jewelry, accessory’, ‘tool’, ‘preparation’ etc. and carries various emotional values and associations in the language of Kutadgu Bilig. Another finding of the study is that these hendiadyoins have a strategic value from the perspective of semantic science, and that through this, certain words posing semantic problems in historical text publications can be defined.

0. Giriş

Kutadgu Bilig, Yûsuf Hâs Hâcib tarafından 1069 yılında 11. yüzyıl Orta Asya Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir siyasetname ve ahlak kitabıdır. Bir mütefekkir olarak Yûsuf, eski Hint ve İran siyasetname geleneğini yakından idrak etmiş, ayrıca 11. yüzyılda ileri derecede gelişmiş olan İslam medeniyetini ve bu medeniyetin kaynaklarını da yakından kavramıştır. *Kutadgu Bilig*, işte bu bakış açısıyla, devlet teşkilatında tanzim edilmiş olan makamların ve bu makamlardaki yetkili kimselerin haiz olması gereken siyasi ve ahlaki vasıfları konu edinir. Siyaset, o dönemin devlet anlayışında makam sahibinin otoritesine dayandığı için makam sahibinin kimliği, soyu, kişiliği ve seciyesi de siyasetnamelerde başlıca ele alınan konular olmuştur (İnalçık 1966: 261-262). İşte bu sebeple *Kutadgu Bilig* siyasetname olmasının yanında aynı zamanda bir ahlak kitabıdır; otorite sahiplerinin, taşıması gereken ahlaki erdemler, kaçınması gereken huy ve davranışlar; devlet teşkilatının diğer yetkilileri ile olan münasebetleri; halkla olan ilişkileri vs. bu eserde ayrıntılı olarak belirli bir dünya görüşünün penceresinden aktarılır.

Kutadgu Bilig’in bir siyasetname ve ahlak kitabı olmasının yanında onun öne çıkan önemli bir yönü de 11. yüzyıl Orta Asya Türkçesinin bütün inceliklerini

yansıtan edebî bir metin olmasıdır. Yûsuf, bir mütefekkir olmakla birlikte aynı zamanda büyük bir söz ustasıdır da. Onun şairlik meziyeti Türkçenin söz varlığını belirli bir tertip ve şekil içerisinde manzumeleştirmesi değildir; onun asıl meziyeti bu tertip ve şekil içinde yer alan sözcüklerin, pratikteki kullanımlarının dışına çıkarak kendisinin dünya görüşünü temsilen farklı çağrışımlar ve duygu değerleri taşıyıp kavramlaşmasıdır.

Eser filolojik araştırmalara da konu olan oldukça hacimli bir metindir; söz varlığı açısından 11. yüzyıl Orta Asya Türkçesinin *Dîvânü Lugâti't-Türk* ile birlikte kayda değer en önemli metnidir. Edebî bir metin olması hasebiyle eserde sadece bu metne özgü sözcük ve çağrışımları da görmek mümkündür. Örneğin etimolojik manası ‘hayat sürecek kadar gerekli olan şey, ihtiyaç için gerekli olan, geçimlik’ anlamına gelen *tirilgü* (< *tiril-gü*, *tiril-* ‘yaşamak’), başka hiçbir metinde karşımıza çıkmaz ve bu metinde de yukarıda bahsi geçen dünya görüşündeki ‘rızık¹’ kavramını temsilen kullanılır. Ay Toldı ölüm döşeginde oğluna öğütler verdikten sonra hükümdar Kün Toğdı’ya vasiyetname yazar. Allah’ın birliğine ve kudretine dikkat çekilen pasajda sözlerine yaratan, doyuran ve öldüren Rabb’in adı ile başlayan Ay Toldı, bütün rızıkların sahibi olan Allah’ın, yarattığı hiçbir canlıyı aç bırakmayacağına vurgu yapar (Arat 1979: 152; Taş, 2020: 61):

1343. *bayat atı birle sözüg başladı*
törütgen igidgen keçürgen idi

1344. *törütti tümen miñ bu sansız tirig*
tirilgü bérür qođmaz açın birig

[= Söze yaratan, doyuran ve öldüren Rabb’in adı olan Allah ile başladı. (O), sayısız binlerce canlıyı yarattı; hiçbirini aç bırakmaz, rızıklarını verir.²]

Kutadgu Bilig, filolojik olarak değerlendirildiğinde ikilemeler açısından da zengin bir malzeme sunar.³ Kimi ikilemelerde ikilemeyi oluşturan bir sözcüğün semantik kategorisini ikilemeyi oluşturan diğer sözcük belirler. Başka bir deyişle semantik içeriği belirsiz olan sözcük⁴, kendisiyle birlikte ikilemeyi oluşturan yanı başındaki bir diğer sözcüğün semantik alanına vurgu yapar. Örneğin ‘rızık’ dolayısıyla farklı semantik kategorileri bulunan *tirilgü* sözcüğü, aşağıdaki beyitte *yem*⁵ ‘yiyecek’ sözcüğü ile ikileme oluşturduğunda ‘yiyecek’ anlamını yüklenir (Arat 1979: 325):

¹ Sözlük anlamı ‘kendisinden faydalanılan şey; gıda, besin; nimet; dünyevi ve uhrevi nasip; yağmur’ olan *rızık* (Koç ve Tanrıverdi 2013: 3994^b), İslami dünya görüşünde bunların yanında ‘dünya ve ahiretteki lütuf; mal; makam, mevki; ilim’ gibi semantik kategorileri de ihtiva eder (Râğıb el-İşfahânî 2020: 400^a).

² Bu beyit, 51. Zâriyât suresinin 58. ayetini hatırlatmaktadır: “Bütün rızıkları veren bizzat Allah’tır. O sınırsız bir güç ve kuvvet sahibidir” (Râğıb el-İşfahânî 2020: 401^a).

³ Eserdeki ikilemeler önce Zuhul Kargı Ölmez (1997, 1998), sonra da İbrahim Taş (2016) tarafından ele alınmıştır.

⁴ Sözcüğün semantik içeriğinin belirsizliği, o sözcüğe ait farklı semantik kategorilerden hangisinin kastedildiğinin belirsiz olduğu durumlar için kullanılmaktadır.

⁵ DLT *yem* ‘yiyecek (ta ‘ām)’ (Kaçalin 2019: 582).

3191. *tiledi törütti kamuğ teprerig*
tirilgü bérür yém tutar ol tirig

[= O, bütün canlıları diledi ve yarattı; rızıklarını verir ve onları yaşatır.]

Ama örneğin *tirilgü*’nün *ülüg*⁶ ‘pay, hisse, nasip’ ile ikileme oluşturduğu farklı bir pasajda sözcük, *ülüg*’ün semantik alanını yüklenerek anlatılanlardan çıkarılması gereken ‘ders, pay, hisse’ anlamını karşılar. Ögdülmüş, hayvan yetiştiricilerinin vasıflarını anlattığı bölümde, sen de anlattıklarımın gereken hisseyi, payı al demektedir (Arat 1979: 447):

4455. *ayu bérdim amdı saña belgülüg*
negü teg tirilgü alıngu ülüg

[= (Hayvan yetiştiricilerinin durumunu) şimdi sana açıkça anlattım; nasıl alman gerekiyorsa nasibini al.]

Kutadgu Bilig filolojik açıdan dikkatli bir gözle tetkik edildiğinde herhangi bir sözcüğün farklı bir semantik kategorisini açığa çıkaran ikilemelere tesadüf etmek mümkündür. Elinizdeki çalışmada bu türden bir sözcüğün (*êtig*) farklı ikilemelerde oluşan semantik dağılımlarını göstermeye çalışacağız.

1. Êtig ve Êt-

Êtig sözcüğü Eski Uyurca metinlerde genel olarak ‘süs, ziynet, takı’ anlamında kullanılmış (Clauson 1972: 50^a); bunun yanında daha seyrek olarak ‘aygıt, cihaz, bünye, yapı; ihtişam; şekillendirme, tasarım; birleşik şey, müteşekkil şey; güzel şekillilik; süs işareti; (bir davulun) kasnağı; uygulama, yürütme; alet, makine, mekanizma; kütle, yığın; bina; hazırlık; girişim; nesne, eşya; kap kacak; vasıta, çare; figür; düzen, bünye, yapı’ gibi oldukça çeşitli ve geniş bir alanı içeren farklı semantik kategoriler için de kullanılmıştır (Wilkens 2021: 265^a). *Êtig*’in semantik kategorisinin bu denli kapsayıcı olması ve çeşitli nesneleri de içine alacak şekilde genişlemesinin nedeni, sözcüğün kökü olan *êt-* fiilinin semantik olarak oldukça geniş bir alanı içermesi ve zamanla bu içeriğinin geçirdiği değişimlerle farklılaşmasında aranmalıdır. Nitekim Clauson, *êt-* fiilinin başlangıçta ‘düzenlemek, düzene koymak, sıralamak’ anlamında olduğunu; sonra ‘süslemek, bezemek, tezyin etmek’; daha sonra ‘oluşturmak, meydana getirmek (düzenli bir planın parçası olarak)’ ve nihayet söz konusu fiilin anlam içeriğinin kademeli olarak zayıflamasıyla ‘yapmak, yaratmak’ ve bir tür yardımcı fiil işlevini de kazanarak ‘yapmak, etmek, kılmak’ anlamlarına dönüştüğünü belirtmiştir (Clauson 1972: 36^b). Fiilin semantik kategorisindeki bu değişim Kâşgarlı Mahmûd tarafından da dile getirilmiştir:

êt-: *teñri meniñ işım êtti* “Allah benim işimi yoluna koydu (*aşlaħa*)”. Oğuz lehçesinde *ol yükünç êtti* “O, namaz kıldı (*şallā*)”. Oğuzlar yaptıkları (*fa ‘alū*) her iş için ‘yoluna koymak, düzeltmek (*şalāh*)’ anlamına gelen *êtti* sözünü kullanırlar,

⁶ DLT *ülüg* ‘nasip, hisse, pay (*naşīb*)’ (Kaçalın 2019: 535).

öbür Türkler ‘yaptı (*‘amila*)’ anlamında *kıldı* derler. Yalnız, bu kelime (*kıldı* kelimesi), kadınla ilişkiye girmeye de ifade ettiği için Oğuzlar -kadınlar utanıp sıkılmasınlar diye- bunu kullanmaktan vazgeçmişlerdir. *ēter ētmek*. Bu kelimenin uzun ünlü ile başlayanlar kısmından olması dahi münasiptir (Kaçalın 2019: 187).

Mahmūd’a göre *ēt-*, ‘yoluna koymak, düzeltmek, düzenlemek, istenilen şekle sokmak’ anlamında iken zamanla Oğuzların nezdinde, bunların dışındaki Türkler tarafından her türlü iş için kullanılan *kıl-* ile eş değer bir kullanıma sahip olmuştur. *Dîvân*’da bu kullanımın epey örneği bulunmaktadır: *yükünç ét-* ‘namaz kılmak’ (Kaçalın 2019: 259, *kıl-* mad.), *sır sır ét-* ‘cırcır böceği gibi cır cır ötmek’ (Kaçalın 2019: 408, *sır* mad.), *karın kar kur ét-* ‘karın guruldamak, gur gur etmek’ (Kaçalın 2019: 220, *kar kur* mad.), *toğ toğ ét-* ‘taşın taşa çarpması gibi tak etmek’ (Kaçalın 2019: 480, *toğ* mad.), *çağ çok ét-* ‘odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan ses gibi ses çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 138, *çağ çok* mad.), *çık ét-* ‘çıt sesi çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 150, *çık* mad.), (*elig*) *kart kurt ét-* ‘parmaklar çıtlamak’ (Kaçalın 2019: 226, *kart kurt* mad.), (*at adakı*) *tağır tağır ét-* (atın toynakları) takır takır ses çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 434, *tağır tağır* mad.), *buldur buldur ét-* ‘(taş kuyuya düştü), paldır küldür etmek’ (Kaçalın 2019: 126, *buldur* mad.), *çaldır çaldır ét-* (ok oklukta) çaldır çaldır etmek’ (Kaçalın 2019: 139, *çaldır* mad.), *kāğ kōğ ét-* ‘(kaz) vak vak diye ses çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 272, *kōğ* mad.), *boğ ét-* ‘pat diye ses çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 117, *bōğ* mad.), *bōñ ét-* ‘ağır bir şey yere düşüp pat (veya güm) diye ses çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 123, *bōñ* mad.), *tañ ton ét-* ‘ağır bir şey som (*muşmat*) olan bir cisim üzerine düşerek tak etmek’ (Kaçalın 2019: 439, *tañ ton*), *çıñ ét-* ‘(kulak) çınlamak’ (Kaçalın 2019: 151, *çıñ* mad.), *dañ don ét-* ‘(herhangi bir şey) dan dan diye ses çıkarmak’ (Kaçalın 2019: 162, *dañ don* mad.), *siñ ét-* ‘(kulak) çınlamak; (sivrisinek) vızlamak, vızıldamak’ (Kaçalın 2019: 412, *siñ* mad.), *kañ ét-* ‘(kaz) ötmek’ (Kaçalın 2019: 218, *kañ* mad.), *çıñıl çıñıl ét-* ‘(gem) cıngıl cıngıl etmek’ (Kaçalın 2019: 151, *çıñıl* mad.) vb. *Ēt-* fiilinin bu örneklerde (*yükünç ét-* dışında), yansıma sözcükleri tamamladığı, başka bir deyişle yansıma isimleri fiilleştirdiği görülmektedir.⁷

Ēt- fiiliyle ilgili benzer bir durum *Kutadgu Bilig*’de de dikkati çeker; fiil bu eserde özgün anlamını korumakla birlikte kimi örneklerde yardımcı fiil görünümündedir: *aş ét-* ‘ziyafet hazırlamak’ (4581), *azuk ét-* ‘azık hazırlamak, azık hazırlığı yapmak’ (1417), *eş ét-* ‘arkadaş edinmek’ (165, 914), *vaşıyyet ét-* ‘vasiyetname hazırlamak’ (6321) vb. Fiilin ‘düzenlemek, düzeltmek, yoluna koymak’ temel anlamı *Kutadgu Bilig*’de kimi ikilemelerde daha belirgin olarak hissedilir: *ét- tüz-* ‘düzeltmek, düzenlemek, yoluna koymak’ (418, 449, 5624), *ét- yap-* ‘düzenlemek, organize etmek’ (2344), *ét- hem buz-* ‘yapmak ve bozmak’ (548).

İlginçtir ki *ét-* fiilinden türeyen *étig* sözcüğüne *Dîvân*’da rastlanmaz; bununla birlikte sözcük *Kutadgu Bilig*’de şu beyitlerde yer alır: 258, 297, 331, 345, 462, 475, 483, 777, 1180, 1183, 1188, 1221, 1971, 2167, 2226, 2340, 2482, 2702, 2761, 2780, 2958, 3144, 3154, 3186, 3187, 3788, 3892, 3945, 4010, 4459, 4519,

⁷ *Ēt-* fiilinin gerek *Dîvân*’daki gerekse eski-yeni Türk dil ve lehçelerindeki kullanımı için Akartürk Karahan’ın çalışmasına bakılabilir (Karahan 2013: 374-375).

4830, 4948, 4951, 5162, 5338, 5638, 5698, 5702, 5703, 6091, 6205, 6291, 6404. Bu verilerden 297, 777, 1183, 1221, 2226, 3892. beyitlerde sözcük ikileme oluşturmakta ve özgün anlamı olan ‘süs, ziynet; hazırlık’ın dışına çıkarak farklı semantik dağılımlar sergilemektedir.

2. *Étig* Sözcüğünün İkilemelerdeki Semantik Kategorileri

Étig sözcüğünün *Kutadgu Bilig*’de oluşturduğu ikilemeler şunlardır: *ağırlık étig* (297), *kılķ étig* (777), *em étig* (veya *étig em*) (1221), *hîle étig çäre* (1183), *hîle étig* (3892), *al yañ étig* (2226).

2.1. *ağırlık étig*

Aklın değerinin ve yararının anlatıldığı pasajda insanın göreceği her türlü hürmet ve itibarın akıldan geldiği yer yer akıl ve akılsız karşıtlığı ile anlatılır; akıl ve akıl sahipleri her türlü itibar ve saygıyı hak ederken akılsız kimselerin göreceği ne bir mükâfat ne bir ceza vardır (Arat 1979: 45):

297. *uķuşķa turur bu ağırlık étig*
uķuşsuz ķişi bir awuķça titig

[= Bu itibar ve hürmet akıl içindir; akılsız kimse bir avuç çamurdur.]

Bu beyitte *étig*’in *ağırlık* ile aynı dilbilgisel konumda bulunduğu için bir ikileme oluşturduğu ve bağlam gereği ikilemenin diğer üyesi olan *ağırlık*’ın ‘itibar, hürmet, saygı’ anlamını yüklediği görülmektedir. *Ağırlık*⁸’ın iyi bilinen bu temel anlamı, benzer bir bağlam içerisinde, birkaç beyit geride tek başına tekrar eder (Arat 1979: 44): *Ė*

289. *uķuşun aķar ol biligin beđür*
bu iki bile er ağırlık körür

[= İnsan akılla yükselir, bilgiyle büyür; bu ikisiyle de itibar görür.]

Ağırlık étig ikilemesinde olduğu gibi *étig*’in, bu ve benzeri ikilemelerde yer yer mısra sonuna bırakılması semantik içeriğindeki esneklik nedeniyle kâfiye tasarrufuna imkân tanıdığı ve bu nedenle tercih edildiği fikrini akla getirmektedir.

2.2. *kılķ étig*

Bu ikileme, hükümdar Kün Toğdı’nın, üzerinde oturduğu üç ayaklı gümüş bir taht (*kürsĭ*), elinde tuttuğu büyük bir bıçak (*biçek*) ile sağındaki şeker (*şeker*) ve solundaki acı ot (*urağun*) metaforlarıyla kendisinin adalet vasfını anlattığı pasajda kendisi ile Ay Toldı arasında geçen diyalogda, 777. beyitte yer alır (Arat 1979: 95):

777. *ağınsığ körür men bu kün kılķ étig*
aķar eymenür men Ė bilge tetig

⁸ *ağırlık* ‘itibar, saygı, hürmet’ (Clauson 1972: 93^b).

[= Bugün sende farklı bir mizaç görüyorum; onun için çekiniyorum ey bilge, ey zeki.]

Ay Toldı, üç ayaklı gümüş bir kürsü üzerinde ve elinde büyük bir bıçakla oturan hükümdarı görünce şaşırmış, ürkmüş ve nutku tutulmuştur. Bunun üzerine hükümdar, kendisine bu suskunluğunun sebebini sorunca Ay Toldı, pasajın devamında ifade edildiği üzere⁹, bu suskunluğunu ve şaşkınlığını öfkeli ve hiddetli bir ruh hâli taşıyan hükümdarın elinde büyük bir bıçakla üç ayaklı bir tahtta oturmasına bağlar. Dolayısıyla 777. beyitteki *kılķ* ve *étig* sözcükleri hükümdarın bu ruh hâlini ifade eder ki bu her iki üyenin de ‘ruh hâli, yapı, mizaç’ anlamında kullanıldığını gösterir. Hükümdarın bu ruh hâlinin her zamankinden farklı; sadece bu diyaloga özgü, geçici ve anlık bir ruh hâlini ifade ettiğine dikkat edilmelidir. Bu örnek, *kılķ* sözcüğünün, sözlüklerde ve eski metinlerde karşımıza çıkan ve daha kalıcı bir kişilik özelliğine işaret eden ‘seciye, karakter, tabiat, huy¹⁰’ anlamından kısmen de olsa uzaklaştığını ve geçici, değişebilen bir ruh hâline işaret ettiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Söylemeye bile gerek yok ki ikilemenin ikinci üyesi *étig* sözcüğü *kılķ*’ın anlamını yüklenmek için tercih edilmiş ve yukarıda izah edilen *ağırlık étig* ikilemesinde olduğu gibi kâfiye tasarrufuyla yine mısra sonuna yerleştirilmiştir.

2.3. em étig

Ölümün yaklaştığını hisseden Ay Toldı, oğlu Ögdülmüş’e vasiyetlerde bulunur; dünyanın dönekliğini ve geçiciliğini, gafletten kurtulması gerektiğini, ölüme çare olmadığını anlatır. Artık tek endişesi küçük yaşta geride bırakacağı oğlu Ögdülmüş’tir; tek tesellisi ise onu gerektiği gibi terbiye etmiş olmasıdır. Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse annesi ve babası bundan dolayı mesut olur. Çocuğun usulüne uygun olarak yetişmesinin tek yolu babanın oğluna sıkı bir terbiye vermesidir; bu ise ancak akleden bir babanın işidir (Arat 1979: 139):

1221. *oğulluğ ata bolsa bilge tetig*
kısa tutğu tutçı emi bu étig

[= Çocuk sahibi baba akıllı ise onu daima disipline etmelidir; yolu ve çaresi budur.]

Bu beyitte *em* ve *étig* aynı dilbilgisel konumda bulunmaktadır ki bu her iki üyenin bir ikileme oluşturduğu anlamına gelir. Bağlam olarak ise akleden bir babanın çocuğunu terbiye etmesi için tek çıkar yolun onu disiplin altına almak olduğu ifade edilmektedir. *Em*¹¹, sözlüksel olarak ‘ilaç, tedavi’ anlamında ise de burada

⁹ 790-791. *baķa kōrdüm erse özüñ öwkelig, munı kōrdüm erse yitirdim bilig. bu yanlıg kōrüp bu özüñ eymenip, ötüg ötnümez men tılnmı yazıp* “Bakıp da seni öfkeli görünce; üstüne bir de bunları (üç ayaklı taht, bıçak, şeker ve acı ot) görünce aklımı yitirdim. Bu şekilde görünce korkudan ağzımı açıp bir şey arz edemedim” (Arat 1979: 96).

¹⁰ DLT *kılķ* ‘seciye, insanlarla geçinme biçimi (*as-sıra wa’l-‘işra ma’a’n-nās*)’. Bazen // ünsüzü sakın olarak *kılķ* biçiminde de söylenir (Kaçalın 2019: 260).

¹¹ DLT *em* ‘ilaç, tedavi (*‘ilāc*)’. Buradan türetilerek tedavi eden kimseye *emçi* (*mu’ālic*) denir (Kaçalın 2019: 168). *Kutadgu Bilig*’de bu temel anlama birçok örnekte rastlanır; 1065. *kerek*

bu temel anlamın ikincil bir uzantısı olarak ‘çare, çıkar yol, vasıta’ anlamındadır. *Kutadgu Bilig*’de bu anlamın tek başına doğrulandığı başka örnekler de vardır ki bunlardan biri 1291. beyittir (Arat 1979: 146):

1291. *erejlig tilese kişi öz künin
könilik içinde tilegü emin*

[= İnsan hayatında mutluluk istiyorsa bunun yolunu doğrulukta aramalıdır.]

Bu izah şunu göstermektedir: *Em étig* ikilemesinde *étig* sözcüğü temel anlamından uzaklaşarak bağlam gereği semantik olarak *em*’e yaklaşmış ve ‘çare, çıkar yol, vasıta’ anlamını yüklenmiştir.

2.4. *hîle étig çäre*

Ay Toldı ölüm döşeğinde oğlu Ögdülmiş’e çeşitli nasihatlerde bulunurken dünyanın aldatıcılığına, biriktirilen malın faydasızlığına, bütün süslü ve mamur sarayları viraneye çeviren, insanları gaflet uykusundan uyandıran ölüm gerçeğini vurgular. Ölümü görünce bilge kimselerin bilgisi, akıllı kimselerin aklı gitmiştir; şair de bunu söyler (Arat 1979: 135):

1182. *negü bar ajunda añar hîlesiz
negü hîle bar kim añar çāresiz*

1183. *kamuğ neñke hîle étig çäre bar
meger bu ölümke ölüm hîlesiz*

[= Dünyada her ne varsa çaresi vardır; her türlü hileye de çare vardır. Her şey çare vardır; sadece ölüme yoktur, ölüm çaresizdir.]

Bu pasajda Arapça *hîle*¹², Farsça *çäre*¹³ ve Türkçe *étig*’in aynı semantik içeriğe sahip oldukları ve ‘çare, tedbir, çıkar yol’ anlamında kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Yûsuf, ilk beyitte söz oyunu yaparak *hîle* sözcüğünün ilkinin ‘çare, tedbir’ anlamında; ikincisini de ‘oyun, dolap, tertip, düzen’ anlamında kullanmıştır; ve nihayet sonraki beyitte her üç sözcüğü de bir araya getirmiştir.

Étig’in bu ikilemedeki ‘çare’ anlamı pasajın devamında 1189. beyitte bu kez tek başına iken söz konusudur. Bir sonraki beyitte bu kez aynı anlamda *hîle çäre* ikilemesi yer alır (Arat 1979: 136):

1188. *negü erse bar mu ölümke étig
anı utru tutğıl è bilge tetig*

1189. *eger hîle çäre yok erse adın
kamuğ neñ hāzîne ülegil barın*

tut otaçı kerek erse kam, ölüglike hergiz asıg kılmaz em “İster hekim ister kam gelsin; ölmek üzere olana hiçbir ilaç fayda etmez” (Arat 1979: 124).

¹² Ar. *hîle* ‘kuvvet ve çare’ (Kırkkılıç ve Sancak 2017: 315^a), ‘hile, dolap, oyun; kandırma; yol, çare, çıkar yol’ (Mutçalı 1995: 206^b).

¹³ Fa. *çäre* ‘hîle ve yekpâre ve meded’ (İnce 2015: 151^b).

[= Ölüme herhangi bir çare var mı; varsa onu önüne koy ey zeki, ey bilge. Eğer başka bir çare yok ise bütün malını mülkünü dağıt.]

2.5. *hîle étig*

Eserde *hîle*, *çäre* ve *étig* sözcüklerinin yer yer birbirleriyle ikileme oluşturacak şekilde kullanıldıkları görülmektedir. Bu tür bir örnek *hîle étig* ikilemesidir; fakat burada ikilemenin anlamı yukarıdakinden farklı olarak *hîle*'nin ikincil anlamı olan 'oyun, düzen, hile'dir ki bu aynı zamanda *étig*'in de bu ikilemedeki semantik içeriğine karşılık gelir (Arat 1979: 392):

3891. *yalawaç neçe çın keđ erse amul*
bitig bolmasa sözke bütmez köñül

3892. *tanıgı kişike tanuğ ol bitig*
*tanuğ bolsa **hîle** yorımaz **étig***

[= Elçi ne kadar dürüst, iyi ve yumuşak başlı ise de mektup olmadığında gönül sözle tatmin olmaz. Mektup, inkâr edene tanıktır; tanık bulunursa oyun işlemez.]

Bu pasajda hükümdar Ögdülmiş'i, devlet işlerinde kendisine yardımcı olması için Odgurmış'ı davet için görevlendirir. Ögdülmiş kendisine söylenen sözlerle sadakat gösterse de hükümdarın tanık olarak bir mektup yazmasını ister. Mektup kesin bir tanıktır ve Odgurmış'ı ikna etmek için başka bir oyun ya da çareye gerek bırakmaz. Burada *hîle étig* ikilemesinin 'çare, tedbir' ile 'oyun, hile' anlamları arasında geçişkenlik gösterdiğini ve her iki anlam arasında kesin bir ayrım gözetmediğini belirtmek gerekir.

Hîle étig ikilemesinin yer değiştirmiş şekli Kur'an tercümesinin *Rylands* nüshasında da geçer. 20. Tâhâ suresinin 60. ayeti şöyledir: 51^a/2-52^b/1. *Yüz ewürdi bu kâfir têrdi yawuz **étigi hîlesi** yana keldi* "Bu kâfir (Firavun) geri çekildi; hile ve tuzaklarını toplayıp tekrar geldi.¹⁴ (Ata 2004: 68; Karaman 2022: 167). Bu pasaja göre *étig hîle* ikilemesi *hîle étig* ikilemesinde olduğu gibi 'hile, oyun, tuzak' anlamındadır.

2.6. *al yağ étig*

Ögdülmiş'in beylere layık olabilecek vezirlerin vasıflarını ele aldığı pasajda üzerinde durduğu niteliklerden biri de yazı ve yazı bilmeye dairdir. Buna göre insan hem bildiklerini yazar hem de yazdıklarıyla ne yapıp ettiğini bilir. Yazı zekâ belirtisidir; yazı bilen insan zekidir. İnsanoğlu yazı bilmeseydi gün, ay ve yılın hesabını nasıl tutardı? Bilge kimseler yazı yazıp bırakmasaydı hesap yapmak için metot nasıl belirlenirdi? Allah âlemi yaratmadan önce levha ile kalemı yarattı. Kulun ne yaptığını melekler yazar, sonra Allah yarın o işten hesap sorar (Arat 1979: 237):

¹⁴ 20. Tâhâ 60: Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Hilesini (sihirbazlarını) topladı; sonra geri geldi (Özek vd. 1997: 314).

2226. *bitip қоғмаса erdi билге битиг*
сақışқа негү erdi ал җаһ ётиг

[= Bilge kimseler yazı yazıp bırakmamış olsalardı hesap hangi metotla yapılırdı?]

Orta Çağ’da ticari hayatta ve devlet teşkilatında yazı bilmenin ne denli önemli bir ayrıcalık olduğunu tahmin etmek zor değildir. Tarihteki ilk yazı araçlarının zaruri ihtiyaçların sebep olduğu ölçme ve hesaplama işlemleri için geliştirildiği düşünüldüğünde yazının henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde devlet teşkilatında ve ticari hayatta ölçme ve hesaplama işlemlerinde ne kadar önemli bir araç olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Yukarıdaki pasajda bilge kimselerin bırakacağı yazılı evraklarda hesaplama yöntemlerine dikkat çekilmesi bu nedenle olsa gerektir.¹⁵ Bu izaha göre *al җаһ ётиг* ikilemesinin ‘metot, yol, yöntem’ anlamına geldiğini söyleyebiliriz ki bu, ikilemeyi oluşturan her üç üyenin de aynı semantik içeriği üstlendiği anlamına gelir.

Clauson’a göre *al* sözcüğü başlangıçta kullanıldığı yerin olumlu ya da olumsuz olduğuna bakmaksızın ‘yöntem, metot, yol’ anlamındaydı; fakat daha sonra pejoratif (negatif) kullanımlar çoğaldı ve ‘metot, yol, yöntem’ anlamı üzerinden bu kez aldatmak ve kandırmak amacıyla geliştirilen metot, yol, yöntem; yani ‘hile, tertip, düzen’ anlamını kazandı (Clauson 1972: 120^b).¹⁶ İşte bu ikilemede sözcüğün Clauson’un işaret ettiği nötr anlamı buluyoruz. İkilemenin diğer üyesi olan *җаһ*¹⁷ ise sözlüksel olarak ‘bir şeyin kalıbı’ anlamında ise de Kâşgarlı Mahmûd’un açıklamasına göre aynı zamanda ‘örnek teşkil eden bir model, kalıp’ anlamı da söz konusudur ki bu semantik içerik üzerinde durduğumuz bağlam

¹⁵ Geliştirilen ilk yazı aracı, MÖ 3500 yıllarında Mezopotamya’da yaşayan Sümerlerin icat ettiği çivi yazısıdır. Daha sonra pek çok yazı dünyanın farklı yerlerinde birbirinden bağımsız gelişmiştir. MÖ 3000 yıllarında Mısır hiyeroglifi, MÖ 3000-2400 yıllarında Hint yazısı, MÖ 1500 yılında Çin yazısı, MÖ 1200 yılında Minos veya Mikenai “B çizgi” yazısı, MÖ 50 yılında Maya ve MS 1400 yılında Aztek yazısı bunlardan bazılarıdır. Yazıyı daha sistemli ve ileri bir boyuta taşıyan “alfabe” ise ilk olarak MÖ 1500 yıllarında Sami ırkı veya ırkları tarafından geliştirilmiştir. Bir iddiaya göre Sümerlerin 3500 yıllarında geliştirdiği çivi yazısının ilk şekli kısmen ticari işlemleri kaydetmek amacıyla toprak jetonları içi boş, ufak ve ağız sınırsız kapalı kutulara koyup, kutunun dış yüzeyine jeton sayısı kadar işaret kazıma sisteminden türemiştir. Toprak jetonların yazı öncesi devirde ticari bağlamda kullanımı, yazı çağrışımını kolaylaştırır; çünkü geçmişi ne olursa olsun, bu kapalı kutularla aynı bölgede geliştirilen ilk çivi yazısı da, kent toplumlarının günlük ticari ve yönetim işlemlerinde kullanılmıştır. Kayıt tutmayı özendiren yenilik, kentleşmedir. Sözlü öykü ve şiirlerde söylenen kelimelerin, hayal gücünden kaynaklanan yaratıların, “edebiyat”ın yazıya geçirilmesi, yazı tarihinde çok geç gerçekleşmiştir (Ong 2010: 103, 105-106, 108). Bu açıklamalar ışığında *Kutadgu Bilig*’de ilgili beyitte *bitig* (yazı) ile *saқış* (hesap) ile ilişkilendirilmesinden 11. yüzyılda yazının öncelikli olarak ticaret ve yönetim işlerinde hesap tutmak için kullanıldığını öngörebiliriz.

¹⁶ Kâşgarlı bu pejoratif anlamı kaydetmiştir: *āl* ‘hile, aldatma (*makr, ḥadī’a*)’. Atasözü: *ālın arslan tutar, kūçün oyuk tutmas* “Hile ile arslan yakalanabilir; ama zorla (yani güç kullanarak) bostan korkuluğu tutulamaz”. Bu atasözü, istediği şeyi güç kullanarak elde etme imkânı kalmayan kişinin hileye başvurması, başka bir çare araması gerektiğini anlatır (Kaçalın 2019: 66).

¹⁷ DLT *җаһ* ‘bir şeyin kalıbı (*markaz*)’. Bu başkasına ölçü olarak kullanılır ve yapılacak şey onun biçimine göre yapılır (Kaçalın 2019: 555).

açısından sözcüğün kullanımını da açıklar niteliktedir. Söz konusu semantik içerik *Kutadgu Bilig*'de başka bir pasajda daha net olarak karşımıza çıkar. Komutanın, emri altındaki askerleri sevk ve idare ederken kendisine minnet ettirmek ve onların gönlüne girmek için üç 'yol, yöntem' izlemesi gerektiği belirtilir: tatlı dilli olmak, güler yüz göstermek ve mal dağıtmak (Arat 1979: 354):

2405. *isig söz küler yüz bile bērgü neḡ*
bu üç neḡ kiṣike bolur edgü yaḡ

[= (Komutan) tatlı dilli ve güler yüzlü olmalı; bir de mal dağıtmalı; bu üç şey insana iyi bir yoldur.]

Al yaḡ étig ikilemesinde ikilemenin son üyesi olan *étig*'in 'metot, yol, yöntem' anlamına eşlik ettiğini ve yine kafiye tasarrufuyla mısra sonuna yerleştirildiği görülür.

Bu ikilemenin *étig* ve *al* sözcükleriyle oluşturulmuş başka bir şekli olan *étig al* ikilemesi Kur'an tercümesinin *Rylands* nüshasında da geçer. 20. Tâhâ suresinin 69. ayetinin ilgili kısmı şöyledir: 55^a/3-55^b/1. *anı kim kıldılar cādūnıḡ étigi alı* "Bir büyücü hilesi yaptılar"¹⁸ (Ata 2004: 68; Karaman 2022: 167). Bu pasaja göre ikilemenin anlamı 'hile, oyun, tuzak'tır.¹⁹

3. Sonuç

İlk İslami Orta Asya Türkçesi metinlerinden olan *Kutadgu Bilig*, gerek İslam medeniyeti tesiri altındaki bir coğrafyada kaleme alınması gerekse Karahanlıların söz konusu dini benimsemesi nedeniyle İslami dünya görüşünün güçlü tesiri altında kalmıştır. Bunda şüphesiz bir düşünür olarak Yûsuf'un Antik Yunan filozofları yanında Farabi ve öğrencisi İbn Sina gibi İslam filozoflarını okuması ve idrak etmesi de etkili olmuştur. Bununla birlikte Yûsuf'un, kaynakları eski Hint-İran'a uzanan ve zamanla İran-İslam kültür ve medeniyetinde yaygınlaşan, hükümdarlara iyi bir devlet idaresinin esaslarını öğretmek gayesini güden siyaset ve ahlak kitaplarının tesirinde kaldığı da anlaşılmaktadır. *Kutadgu Bilig*'in siyaset ve ahlak türü kitapların Türk edebiyatındaki ilk örneği olduğunu ve kendisinden sonra kaleme alınan bu tür kitaplara da öncülük ettiğini söylemek yanlış olmaz. *Kutadgu Bilig*, sadece muhtevası açısından değil Karahanlı Türkçesini edebî bir metin olarak işlemesiyle de öne çıkar. Yûsuf mütefekkir olmasının yanında aynı zamanda bir söz ustasıdır da. O, İslami dünya görüşünün bütün temel kavramlarına vakıf olmakla birlikte söz konusu kavramları ve terimleri çoğu zaman Türkçeleştirmiş; pratik dilde sıradan konumda olan pek çok sözcüğü söz konusu dünya görüşünü temsilen şiir dilinde yeniden içeriklendirmiştir.

¹⁸ 20. Tâhâ 69: Sağ elindeki at da, onların yaptıklarını yutsun. Yaptıkları, sadece bir büyücü hilesidir. Büyücü ise, nereye varsa (ne yapsa) iflah olmaz (Özek vd. 1997: 315)

¹⁹ *Étig* sözcüğünün Eski Türkçe metinlerde başka kelimelerle kurduğu ikilemeler de mevcuttur; bu ikilemeler Ahmet Karaman tarafından şu şekilde tespit edilmiştir: *étig gevher yēncü* 'mücevher', *étig tümeg* 'süs; hazır', *étiglig tümeglig* 'süslü; hazır hâle getirilmiş', *étig bezek* 'süs, donanım', *étig yaratıḡ* 'süs, donanım', *sāz étig* 'silah, teçhizat' (Karaman 2022: 167, 488, 553).

Birden fazla sözcüğün bir araya getirilmesiyle oluşan ikileme adını verdiğimiz söz birliktelikleri edebî metinlerde pek çok işlevi yerine getirmek üzere metin yazarının sıklıkla başvurduğu enstrümanlardan birisidir. Türkçenin tarihî metinleri üzerinde ikilemeleri konu edinen pek çok çalışma yapılmış olsa da bunlar genellikle yüzeysel bir bakış açısıyla ve gelenekselleşmiş belirli tasnif kalıplarıyla meydana getirilmiştir. Bu çalışmada ise ikileme konusuna semantik bilimi ilkelerine göre yaklaşılmış ve spesifik olarak *étig* sözcüğünün ikilemelerde karşımıza çıkan semantik dağılımları filolojik yolla tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte genel olarak ikilemeler ve onların semantik yapıları bu çalışmanın konusunu oluşturmamıştır. Burada ele alındığı kadarıyla özellikle belirli bir grup ikilemede ikilemeyi oluşturan üyelerin semantik olarak birbiriyle örtüşükleri görülmektedir. Bunun semantik bilimi açısından stratejik değeri şudur: İkilemenin belirlenmiş olan semantik içeriği, ikilemeyi oluşturan X ve Y sözcükleri için de geçerlidir ki bu, semantik içeriği net olmayan ya da belirsiz olan X ya da Y sözcüğünün, yanı başındaki diğer üyenin semantik içeriğiyle açıklığa kavuşturulması anlamına gelir. Bu çalışmada yapılan ve *étig* sözcüğü üzerinde uygulanan yöntem de bu olmuştur; zira *étig* ve onun kökü olan *ét-* fiilinin oldukça kuşatıcı ve sınırları tam olarak belirlenemeyen semantik bir alan içermesi sözcüğün farklı bağlamlardaki semantik kategorilerini belirlemeyi güçleştirmektedir. Dahası sözcüğün müstakil olarak yer aldığı bağlamlar onun bütün semantik kategorilerini haiz değildir. Buna göre bu çalışmada *étig* sözcüğünün tek başına kullanıldığı bağlamlar dışında ikilemelerde oluşan farklı semantik kategorilerinin bulunduğu gözlenmiştir ki bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. ‘itibar, hürmet, saygı’ ← *étig* ← *ağırlık étig* (297)
2. ‘ruh hâli, yapı, mizaç’ ← *étig* ← *kılk étig* (277)
3. ‘çare, tedbir, çıkar yol, vasıta’ ← *étig* ← *em étig* (1221), *hîle étig çâre* (1183)
4. ‘oyun, düzen, hile’ / ‘çare, tedbir’ ← *étig* ← *hîle étig* (3892)
5. ‘metot, yol, yöntem’ ← *étig* ← *al yañ étig* (2226)

Tüm bu semantik kategoriler *étig*’in ‘süs, ziynet, takı’, ‘alet’, ‘hazırlık’ vb. temel anlamlarından saparak Yûsuf’un dilinde nasıl çeşitli duygu değerleri ve çağrışımlar taşıdığını göstermektedir ki bu kategorilerden bazılarının belki de sadece Yûsuf’a özgü olduğunu iddia etmek çok da abartı olmaz.

Kaynakça

- ARAT, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- İNALCIK, Halil (1966). “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”. *Reşid Rahmeti Arat İçin*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 259-271.
- İNCE, Adnan (2015). *Ni’metü’llâh Ahmed, Lügat-i Ni’metü’llâh*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KAÇALIN, Mustafa S(inan) (2019). *Mahmûd el-Kâşgarî, Divânı Lugâti’t-Türk, Türk Dilleri Derlemesi*. (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabalcı.

- KARAHAN, Akartürk (2013). *Dīvānu Luġāti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAMAN, Ahmet (2022). *Eski Türkçede İkilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhâl (1997). "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 19-40.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhâl (1998). "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2)". J. P. Laut, M. Ölmez (Yay.), *Bahşı Öğdisi. Festschrift für Klaus Röhrnborn anläßlich seines 60. geburtstags / 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrnborn Armağanı* (Yay. J. P. Laut, M. Ölmez). İstanbul: Simurg, 235-260.
- KIRKILIC Ahmet; Sancak, Yusuf (2017). *Muslihiddin Mustafâ bin Şemseddin el-Karahisârî, Ahterî-yi Kebir*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KOÇ, Mustafa; TANRIVERDİ, Eyyüp (2013). *Mütercim Âsım Efendi, el-Okÿânûsu'l-Basîf fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhtîf Kâmûsu'l-Muhtîf Tercümesi*, IV. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- MUTÇALI, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- ONG, Walter J. (2010). *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlün Teknolojileşmesi* (Çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis.
- ÖZEK, Ali; Karaman, Hayrettin; Turgut, Ali; Çağrı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin (1997). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- RÂĞİB EL-İSFÂHÂNÎ (2020). *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü* (Çev. Mustafa Yıldız). İstanbul: Çıra.
- TAŞ, İbrahim (2016). "Kutadgu Bilig'de İkilemeler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2012/2: 43-95.
- TAŞ, İbrahim (2020). "Yeni Bir Sözlük Birimi: tirilgü". *Türk Dilleri Araştırmaları -Tunyukuk Yazıtının Yayımlanışının 120. ve Moğolistan Türkiye Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Başlangıcının 50. Yılları Dolayısıyla Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Çalıştayı Bildirileri-*, 30(1): 57-69.
- WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch / Eski Uyğurcanın El Sözlüğü Eski Uyğurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.